

Міністерство культури і мистецтв України
Харківський державний інститут культури

Культура України

Збірка статей
Випуск 4

Бібліотека ХДАК
інв. № 431748

Харків ХДІК 1997

М. В. Дяченко

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОГО УСПАДКУВАННЯ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ХХ СТ.

Гносеологічна проблема відношення суб'єкта до об'єкта, що набула в філософії традиційного характеру ще з часів І. Канта, неминуче відтворювалась у соціокультурному аспекті майже в усіх визначних мислителів кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Ф. Ніцше, М. Бердяєва, Л. Шестова, М. Хайдеггера, Е. Гуссерля, А. Бергсона, В. Дільтея, Ж.П. Сартра, А. Камю, Г. Маркузе, Т. Адорно, Х. Ортеги-і-Гассета, П. Сорокіна, А. Тойнбі, К. Поппера та ін. Власне, результат взаємодії суб'єкта і об'єкта фіксується двома основними станами: тотожністю суб'єкта й об'єкта, їхнім злиттям або, навпаки, протиставленням, запереченням суб'єктом об'єкта. В першому випадку мова може йти про примирення суб'єкта з об'єктом, про апологію існуючого порядку, інтеграцію індивіда в існуючу культуру. В другому випадку мисляча особистість знаходиться у відношенні критики, несприйняття, заперечення існуючої соціокультурної системи і домагається її зміни, висуває проект нової соціальності і культури. Як у першому, так і особливо у другому випадку, гостро постає проблема соціокультурного успадкування.

В німецькій класичній філософії, в теоріях неогегельянців ця проблема інтерпретується переважно в раціоналістичному аспекті. На цьому ґрунтується концепція просвітництва, а одним із головних критеріїв прогресивності культури виступає розумність. Але вже в другій половині ХІХ століття за низкою причин все більший вплив у межах духовної культури отримує ірраціоналізм, а апеляція до розуму, як найвищого авторитету духовності, стає все менш дійовою. Виникають філософські течії антираціоналістичного напрямку, зокрема формується "філософія життя".

Ф. Ніцше. "Життя" в тлумаченні В. Дільтея, Ф. Ніцше та ін. – це не "сухе", бездушне буття розуму, а живий потік психічних феноменів – переживань, інтуїтивних прозрень, вольових актів, інтенсивних дій. Саме ці феномени розривають шкаралупу розуму і дають змогу вийти людині за межі традиційного в культурі. Саморегуляція особистості можлива тільки за умови реалізації всієї повноти життєвих сил, усіх у тому числі стримуваних розумом і традиційною логікою, потенцій людини. Подібного роду саморегуляцію особистості Ф. Ніцше ототожнює з образом давньогрецького бога Діоніса, протиставляючи його другому богу – Аполлону, образ якого асоціюється з усім раціоналістичним в культурі. На думку представників "філософії життя", раціоналістична культура, яка побудована на постулатах традиційного детермінізму, не може більше задовольняти людину і підлягає запереченню.

З точки зору Ф. Ніцше, людина постійно знаходиться під зростаючим тягарем культурно-історичної спадщини. Остання значною мірою детермінує людське життя, більше того, вона постійно поглинає його. Як наслідок, буття – це “безперервний відхід в минуле, воно є постійним самозапереченням, самопоглинанням і самосуперечністю”². Минуле може стати могильником сучасності, причиною загибелі окремої людини, народу або культури, якщо не силуватися звільнитися від нього. Постійне переживання “жвачки” минулого небезпечно для культури сучасності. “Антикварна” людина, що орієнтується тільки на спадщину, стає безсилою перед осмисленням того нового, небувалого, що виникає повсякденно. “Людина, - пише Ф. Ніцше, - повинна мати можливість час від часу розбивати і руйнувати минуле, щоб мати можливість жити далі”³.

Для Ф. Ніцше істинна людина – це перш за все людина бунтівна, яка рішуче розриває кайдани культурних традицій, постійно переоцінює цінності, заперечує всевладність історичних передумов життя. Тільки така “надлюдина” і робить можливим культурний прогрес, тільки вона є справжнім суб’єктом культури, її натхненником і творцем.

Безумовно, в концепції Ф. Ніцше має місце містифікація культурно-історичної діяльності людини, але в ній є й раціональна думка. Адже перехід від старої культури до нової неможливий без енергії заперечення, активної, творчої діяльності нової людини, яка здатна вирватися з полону усталених стереотипів і традицій. Але при цьому важливо утриматися на позиції оптимального співвідношення між новим і старим у соціокультурному розвитку, не упадаючи в нігілізм. Саме на такій позиції і не вдалося втриматися Ф. Ніцше. Його культурний негативізм значною мірою був успадкований екзистенціалізмом та “критичною” філософією в ХХ ст.

О. Шпенглер. Мабуть, неможливо назвати яку-небудь з основних філософських течій у ХХ ст., яка тою чи іншою мірою не підпадає під вплив ніцшеанства. Одним із прикладів такого впливу є філософія життя О.Шпенглера. Основну міфологему “життя” він розглядає як космічно-тілесну субстанцію, що асоціюється зі світовим вогненним потоком. За своєю суттю вона – сукупність психічних станів, почуттів, в основі яких лежить прапочуття страху і жаху перед скінченністю особистого життя – смертю. “Життя” роздвоюється на суб’єкт і об’єкт, “душу” і “світ”. Страх “душі” перед “світом”, жах людини перед особистою загибеллю породжує, згідно з О. Шпенглером, культуру⁴. Культура – це своєрідний засіб життєтворення, який допомагає людині пом’якшити переживання трагізму буття. Культурна творчість розглядається філософом як спосіб самозбереження буття індивіда,

² Ніцше Ф. Сочинения: В 2 т. – Т. 1. – М., 1990. – С. 162.

³ Там же, С. 178.

⁴ Шпенглер О. Закат Европы. – Т. 1. – М.: Пг., 1923. – С. 91

як діяльність, що спрямовується на подолання ентропії життя на шляху до смерті. В своїй філософії культури О. Шпенглер виходить з двох основних постулатів – ідеї про унікальність культур і ідеї циклічності в їхньому розвитку. Спираючись на теорії Д. Віко, М. Данилевського, Ф. Ніцше про періодичний занепад культур, О. Шпенглер в книзі “Присмерк Європи” заперечує ідею соціокультурного успадкування між поколіннями як прогресивного зв'язку. Розквіт культур у сфері духовного життя О. Шпенглер пов'язує з релігійною ідеологією. Поширення атеїзму, розвиток науки, техніки, масове переселення людей до міст – все це сприяє загибелі культури, переходу її до кінцевого ступеня цивілізації. Але все-таки О. Шпенглер вважає можливим відвести загибель західної культури за умови створення світової наддержави, на чолі якої повинна стояти аристократична меншість як носій і охоронець душі і культури.

А. Тойнбі. Більш ґрунтовно теорія культурних циклів була розроблена А. Тойнбі. Основна його ідея та ж, що і у О. Шпенглера: не існує єдиної історії людства, є лише “локальні” цивілізації, які перебувають в стані круговороту. Аналізуючи проблему контактів цивілізацій у просторі й часі, А. Тойнбі значну увагу приділяє типології культурного успадкування. Так, культурне успадкування відбувається в часі у трьох основних формах:

- 1) “синівсько-батьківський зв'язок”, тобто спадкоємність між культурою молодших і старших поколінь в середині цивілізації;
- 2) органічний зв'язок між умираючою цивілізацією і цивілізацією, що народжується у її лоні;
- 3) зв'язок між живою і мертвою цивілізацією у формі ренесансу, тобто відродження елементів культури, що вже вмерла, або “оживлення гілки, яка засихає на стовбурі ще живої цивілізації”.

Стосовно останнього феномена, то, на думку А. Тойнбі, завжди треба пам'ятати, що користь від відродження привидів минулого можлива лише тоді, коли це відродження допомагає знайти головний напрямок прогресивного розвитку окремого народу.

Культурні контакти у просторі між співіснуючими цивілізаціями – один із головних предметів дослідження А. Тойнбі. Він звертає увагу на те, що центральною подією всієї глобальної історії Нового часу є зустріч Заходу з усім останнім світом. Наслідком цієї зустрічі є домінуюча тенденція до вестернізації світової культури. Культурний тиск, агресія однієї культури по відношенню до іншої, на думку А. Тойнбі, є історичний Виклик, що потребує адекватної Відповіді. Відповідь культури, що підпала під тиск іншої культури, може бути у формі “зілотства” або “іродіанства”⁵.

“Зілотство” асоціюється у А. Тойнбі із замкненістю культури у самій собі, з її самоізоляцією, культурне наслідування тут дорівнює нулю. Навпаки,

⁵ Тойнбі А. *Постижение истории*. – М., 1991. – С. 590.

“іродіанство” – це відкритість однієї культури до іншої, широке наслідування інокультури, прагматичне використання надбань чужої культури заради збереження і виживання національної культури в умовах економічно-політичної і культурної експансії більш сильної й активної цивілізації. Культурне наслідування як у формі “зілотства”, так і у формі “іродіанства” має місце майже у кожному суспільстві у вигляді тенденцій. Зокрема, торкаючись контактів Заходу і Росії, А. Тойнбі характеризує діяльність імператора Петра як прояв “іродіанства”, в позиції ж слов’янофілів він вбачає втілення “зілотської” ворожості до західної культури. У боротьбі цих двох тенденцій в історії Росії перевага за “зілотством”, оскільки могутні культурні масиви чинять опір процесам вестернізації. Врешті-решт Заходу так і не вдалося суттєво вплинути на життя і культуру Росії. Культурні запозичення тут мали поверховий і часто вульгарний характер не тільки в петровську добу, але й протягом ХІХ-ХХ ст.

Як “зілотство”, так і “іродіанство”, на думку А. Тойнбі, це специфічна форма Відповіді на Виклик зовнішніх чинників, вони призводять до надлому цивілізацій і їх розпаду. Тому цивілізацію, що зазнає культурної агресії (зокрема, вестернізації), не врятує ні “іродіанство”, ні “зілотство”. Якщо західний спосіб життя агресивний і вибухонебезпечний, то китайський (мається на увазі традиційний китайський спосіб життя) – закам’янів. Вихід з цієї дилеми А. Тойнбі вбачає в єдності, синтезі всіх існуючих сьогодні в світі культур на чолі з домінуючою західною культурою. Можливо, результатом цього буде новий спосіб життя, який допоможе не тільки вижити людству, але й буде гарантувати йому благополуччя. Людство повинно вибирати середній шлях, який би поєднував добродійність традиційного доіндустріального способу життя з позитивним досвідом сучасного індустріального суспільства в західних і вестернізованих країнах⁶. Разом з тим А. Тойнбі вважає, що хоча він і призведе до політичної і культурної інтеграції у світі, але об’єктивно не в силах ліквідувати національної специфіки культур. Отже, людству сьогодні потрібна інтеграція культур, щоб разом вижити в складних умовах сучасної глобальної ситуації, але ця єдність повинна ґрунтуватися на різноманітності культур.

П.Сорокін. Виходячи з концепції циклічного розвитку культури, П.Сорокін досліджує суспільне життя в періоди революційних перетворень. Загальний ритм соціокультурного наслідування тут має характер діалектичного ритму з трьома типовими фазами, майже по Гегелю. Як правило, перша фаза дуже короткочасна. Вона позначена радістю визволення від тиранії старого режиму і очікування жаданих реформ, але на зміну цій фазі приходять друга, деструктивна фаза, в людях прокидається “найжахливіший із звірів”. Революція безжалісно викорінює не тільки те, що

⁶ Там же, С. 598.

вже віджило своє, але й життєздатні інститути і цінності суспільства. П. Сорокін вважає, що в період революції люди попадають під владу темних ірраціональних сил. Революція і муки не тільки не суперечать одне одному, але й стають тотожними: різко зростає кількість вбивств, катувань, проявів садизму, жорстокості, звір'ячості. Людина розглядається не як найвища цінність і самоціль розвитку, а як засіб для досягнення певної мети, яку ставлять собі революціонери. П. Сорокін солідаризується з висловом Флобера про те, що "в кожному революціонері міститься жандарм". "Житель далекої планети, який спостерігає за нашими діями, - пише він, - може зробити висновок, що на Землі корови і мости цінуються вище, ніж людське життя: до перших ставляться із значно більшою повагою, ними не жертвують з такою легкістю і в такій кількості, в якій приноситься на вівтар революції людське життя"⁷.

Після розгулу першої руйнівної фази настає апатія і стомленість мас. На порядок денний виноситься гасло: "Порядок будь-якою ціною". Настає час приходу до влади диктатора, формується "репресор", наступає контрреволюція, знищують революціонерів. Нарешті, якщо "торнадо революції" не розрушить повністю стару систему життєтворення нації, революція вступає в свою третю, конструктивну фазу. Знищивши всі контрреволюційні сили, революція починає створювати новий соціальний і культурний порядок. Причому, цей новий устрій життя ґрунтується як на нових, революційних засадах, так і на ідеалах та цінностях старої, дореволюційної системи. Реанімуються найбільш життєздатні дореволюційні інститути і засоби дії, що тимчасово були зруйновані на другій фазі революції. В процесі соціокультурного успадкування домінуючою дією стає ренесанс - відродження цінностей, які були відкинуті або знищені деструктивними силами під час революційного розвитку подій. У постреволюційний період, як правило, нові моделі і зразки поведінки гармонійно поєднуються зі старими зразками дореволюційної дійсності⁸.

П. Сорокін, розглядаючи хвилі чергування соціальної мобільності і соціальної стабільності, спирається на закон "трьох ступенів" Конфуція: Стадія Безладдя - Короткочасне Заспокоєння - Рівновага⁹. Діалектичний ритм поступального руху він вбачає і в еволюції західної культури. Ця культура, на його думку, має три основні форми трансформації: ідеаціональну, ідеалістичну і почуттєву. Остання (сучасна) форма культури вступила в фазу тяжкої кризи, основними проявами якої є величезні за своїми масштабами війни, революції, анархія, кровопролиття, політичний, економічний і інтелектуальний хаос, нищення культурних цінностей, голод і

⁷ Сорокін П. *Человек, Цивилизация, Общество*. - М., 1992. - С. 272.

⁸ Там же, С. 223.

⁹ Сорокін П. *Цит. твір*. С. 382.

страждання мільйонів людей. П. Сорокін вважає, що ні оптимістичний, ні песимістичний діагнози хвороби європейської культури не є істинними. На його думку, західна культура не гине, а перебуває на ступені переходу від почуттєвої до ідеаціональної культури. Ідеалом останньої є культура середньовіччя. Новітня культура буде значною мірою ренесансом середньовічної (ідеаціональної) культури, тобто релігійної (християнської) системи цінностей, що ґрунтується на принципі надпочуттєвості і надрозумності¹⁰.

Отже, П. Сорокін, по суті, звертається до культурологічної схеми, яку свого часу висували теоретики культурно-історичного кругообігу, а також слов'янофіли, Ф. Достоевський, В. Соловйов, М. Бердяєв та ін. Концепції циклічного розвитку культур і цивілізацій – це в значній мірі альтернатива теоріям лінійного прогресу суспільства (позитивістський еволюціонізм Г.Спенсера та ін.), в яких абсолютизується момент неперервності і спадкоємності в розвитку живої природи, суспільства та культури. Разом з тим це спроба надати більш адекватного тлумачення культурно-історичному процесові на противагу марксистській формаційній теорії, ідеї суспільного прогресу. Але затиснуті в лещата ірраціоналізму, ці концепції скоріше мають характер містичного есе, ніж строгої наукової теорії. Безумовно, вони містять елементи діалектики (думки про змішованість і динаміку, циклічність і ренесанси в еволюції культур, ідея трансформації культури в цивілізацію і таке ін.), і ці здобутки мають бути успадковані сучасною культурологією. Але не можна не зважати на той факт, що діалектика “циклістів” дуже міфологізована і не завжди адекватно віддзеркалює соціокультурну дійсність. Вона більше нагадує засіб художньо-містичної інтерпретації світу культури, світу людини, ніж філософський метод пізнання.

Х. Ортега-і-Гассет. Проблема ставлення особистості до культури, співвідношення нового і старого в культурно-творчій діяльності людей в умовах індустріального суспільства була гостро поставлена в соціальній філософії і культурології вже на межі 20-30-х рр., зокрема Х. Ортегою-і-Гассетом. Відомо, що цей мислитель був під впливом ідей філософії життя (Ніцше, Дільтей), екзистенціалізму (Хайдеггер), особливо по лінії інтерпретації феномена “омасовлення” культури, мистецтва, суспільства в цілому. В одній із головних своїх праць “Повстання мас” філософ торкається діалектики розвитку культури, проблеми культурного успадкування в умовах “масового суспільства”.

Однією з головних тез його концепції є думка про кризу як самої культури, так і її суб'єкта – людини – творця і водночас споживача в індустріальному суспільстві. В умовах загальної технізації і стандартизації життя людина, на думку філософа, втрачає свою індивідуальність, зливається

¹⁰ Сорокин П. *Цит. твір*, С. 435.

з "масою", стає "як усі". Людина "маси" – це посередня людина, конформіст, вона зовсім не страждає від подібного соціального статусу і навіть намагається зберегти його. Відбувається загальне культурне нівелювання людей, і на цьому фоні лише окремі особистості – "аристократи духу" – глибоко мислять і відчувають час, це – творча меншість, еліта, яка рухає культуру у прогресивному напрямі. Поділ суспільства на "масу" і "еліту", на думку Х. Ортеги-і-Гассета, не збігається з розподілом на класи тому, що серед робітників є "аристократи духу", а привілейовані класи містять у своєму середовищі людей "маси". Він прозорливо відзначав, що подібного роду людина – носій посередньої культури – може стати історичним "матеріалом" для створення тоталітарних режимів у Європі.

"Масову" людину – що культурну посередність – філософ характеризує як бунтівника, руйника культури, що створювалася протягом тисячоліть. На його думку, небезпечні регресивні тенденції в культурі зумовлені порушеннями традицій, норм, механізмів культурного успадкування. Норми – основа всієї культури, тому там, де відсутня законність, де ігнорується розум, заперечується необхідність соціального регулювання, проявляється етичний нігілізм – там немає культури, а є варварство¹¹. Але найбільш загрозливе для культури – це заперечення моральних норм. Як наслідок, формується так звана "негативна" мораль, що посідає місце істинної, позитивної моралі. Людина, яка керується нею, діє не аморально, а антиморально. Така людина "маси" (а це перш за все європейська людина) – оволодіває культурою поверхово. Людина подібного соціального типу в культурному відношенні – це "голе заперечення, за яким криється паразитизм. Людина маси живе за умови, що вона заперечує те, що інші створювали і накопичували"¹².

Людині "маси" Х. Ортега-і-Гассет протиставляє людину "благородну" (причому, не обов'язково представника вищих класів), людину культурну, моральну, соціально активну, яка живе напруженим духовним життям, і навіть в чомусь аскетичну. Сама вона – творець "благородного життя", культури. Ця модель "нової" людини суттєво відрізняється від "надлюдини" Ф. Ніцше і "пропашої" людини екзистенціалістів, вона віддзеркалює ідеали тих соціальних прошарків буржуазного суспільства, які зберегли прогресивні ідеали і вірування традиційної культури.

Філософія культури Х. Ортега-і-Гассета загалом містить немало діалектичних ідей. Так, на його думку, прогрес культури – це складний суперечливий процес, результат культурно-творчої діяльності людини, що ґрунтується на збереженні традицій і неминучому їх запереченні та

¹¹ Ортега-і-Гассет Х. Восстание масс // *Вопр. философии.* – 1989. – №3 – С. 144.

¹² Там же, С. 154.

оновленні. Продовжити існування цивілізації можливо лише за умови повнокровного соціокультурного успадкування цінностей кожним новим поколінням. Х. Ортега-і-Гассет, мабуть, не без впливу ідей Ніцше і теорій “циклістів” обґрунтовує ідеї про необхідність періодичного повернення до старого на новому етапі розвитку з метою певного його “реставрування”. Необхідність повернення до втраченої культурної спадщини він виводить з діалектики розвитку поколінь. Соціокультурне успадкування відбувається за принципом переходу в свою протилежність. Причому, тут можливі як висхідна, так і низхідна “спірали”. Кожне нове покоління, на думку філософа, намагається думати і діяти за принципом “всупереч”. Але про повне повернення до старого тут не може бути і мови¹³. Отже, нове, заперечуючи старе, певною мірою реставрує ще більше старе і, таким чином, зберігає культурні цінності для нових поколінь.

Х. Ортега-і-Гассет не згоден з О. Шпенглером, який проголосив неминучий крах західноєвропейської культури. Незважаючи на “омасовлення” культури і посилення в ній деструктивних процесів, вона не вмирає і не може вмрети, а детермінується глибинною “життєвою силою”, космічним духом – деміургом. Певна міфологізація і містифікація розвитку культури не заперечує діалектичних ідей Х. Ортега-і-Гассета¹⁴. Осмислюючи деструктивні явища в культурі, він приходить до думки, що в кінцевому підсумку домінуючою тенденцією творчості людини є культурно-історичне успадкування, яке пов’язує життя окремих поколінь в єдине ціле.

Екзистенціалісти: Ж.П. Сартр, А. Камю. Нігілістичне тлумачення буття і культури в екзистенціалізмі виступає як один із основних принципів його культурологічної концепції. Поняття “ніщо” – це синонім ірраціональності й абсурдності буття набуває онтологічного значення. Так, для С. Кіркегора життя – цілковита нісенітниця, воно – “ніщо”. На методологічному ґрунті цього поняття стоїть і М. Хайдеггер. Минуле і майбутнє – це, так би мовити, “чисте” ніщо, теперішнє “зумовлене тягарем смерті і постійно прямує до ніщо”¹⁵.

¹³ Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – С. 152.

¹⁴ Відомий філософ П.П. Гайдєнко зауважує: “З великим талантом і майстерністю Ортега-і-Гассет висловлює одне із широко вживаних переконань нашого часу, які були підготовлені попередніми поколіннями: людина творить світ і саму себе, єдина справжня реальність – це сам процес історичної творчості: поза цим нічого іншого немає” / Гайдєнко П.П. Хосе Ортега-и-Гассет и его “Восстание масс” // *Вопр. философии.* – 1989. – №3. – С. 168.

¹⁵ Хайдеггер М. Бытие и время // *Разговор на проселочной дороге* – Л., 1991. – С. 88.

Ж.П. Сартр розглядає “ніщо” як суттєву рису буття людини, як передумову свободи. Людина – це перш за все проект, вона проектує себе в майбутнє і ніщо не існує до цього проекту. Людина “закинута” у цей світ, у неї немає ні усталеної системи цінностей, що існували б аргіогі і на які вона могла би спиратися, ні інших стабільних передумов існування. Вона приречена бути вільною, творить себе і відповідає за все, що творить. Соціокультурне успадкування не має ніякого сенсу, адже людина живе в ситуації, що постійно змінюється: завтра вона буде вирішувати свої проблеми зовсім в іншій ситуації, яка не вимірюється сьогоднішньою системою цінностей¹⁶. Покинута на самоті людина постійно здійснює вибір в нестабільній ситуації і сама творить свою систему цінностей. Отже, цінність не що інше, як смисл, який особистість намагається надати своєму життю¹⁷.

Якщо життя – абсурд, то в чому ж повинна вбачати людина смисл цього життя? На думку А. Камю, тут можливі дві відповіді: 1) самогубство – тяжіння до небуття; 2) “метод Дон-Кіхота”, тобто жагуче бажання жити вепереч абсурдності буття. Реакція на абсурд може втілюватися в двох типах людей – в “йогах” і “комісарах”, які є відповідно символами “безсилля добра” і “безсилля зла” – соціального примирення і революції¹⁸.

Майже всі революції, і особливо революції ХХ ст., на думку А. Камю, – це форми культурно-історичного нігілізму. Вони “людиновбивчі”, а деякі з них на додаток практикують ще й царе- і боговбивство. Революції призводять до знищення культурних цінностей і вбивають те, що залишається божественним у самих принципах людського буття. Щоб забезпечити триумф одного принципу, революціонерам необхідно знищити інший. Знищення принципів, пише А. Камю, призводить до знищення людей, заради творення нового треба вбивати і нищити старе.

Отже, ні революція, ні її антипод – примирення з існуючим порядком речей – не можуть бути прийнятними для людини. Єдиний, найбільш оптимальний вихід – це перманентний бунт проти існуючої культури – шлях “поміж Богом і Історією, йогом і комісаром”¹⁹. Саме бунт, на думку А. Камю, і є найбільш оптимальним способом життєтворення на відміну від соціального примирення і революційного нігілізму. В бунті людина перемагає в собі раба і намагається зменшити кількість горя в світі. Бунт буде доти, доки існує страждання людини, а воно буде завжди²⁰.

¹⁶ Сартр Ж.П. *Екзистенціалізм – это гуманизм // Сумерки богов.* – М., 1989. – С. 339.

¹⁷ Там же, С. 342.

¹⁸ Камю А. *Бунтующий человек.* – М. 1980. – С. 25.

¹⁹ Там же, С. 344.

²⁰ Камю А. *Бунтующий человек.* – М., 1980. – С. 354.

Таким чином, екзистенціалізм Ж.П. Сартра і А. Камю продовжує певною мірою нігілістичну установку Ф. Ніцше на негативне ставлення до культурної спадщини і заперечує необхідність успадкування в культурі як важливу передумову життєздатності нових поколінь.